

DİNİ KAHRAMANLIK DESTANLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

aybenizragimova@gmail.com

Yrd. Doç. Dr. Halide Gamze İnce YAKAR

Okan Üniversitesi

gamze.yakar@okan.edu.tr

Öz

Azerbaycan edebiyatında İslam dininin yayılmasını, İslam büyüklerini ve yaşantılarını, Müslüman kahramanlarının yiğitliklerini, mucizelerini, Müslüman olmayan topluluklarla mücadelelerini, İslam'ın hükümlerini ve İslam ahlakını anlatan "Havname", "Kitab-i Battal Gazi", "Kısse-yi Muhammed Hanife", "Meracname", "Heybername" gibi pek çok dini kahramanlık destanı ve hikâyesi mevcuttur. Çalışmamızda, dini kaynağını Kuran-ı Kerim'den ve hadislerden alan; ilk versiyonunun İslamiyet'ten önce oluşmasına rağmen Kitab-ı Dede Korkut Destanı, Hz. Ali'nin ve sahabelerin İslam'ın yayılması yolunda gösterdikleri yiğitliklerinin, efsanevi kahramanlıklarının tasvir edildiği Havname Destanı ve İslam dininin geniş kitleler tarafından kabul edilebilmesi için Rum illerinde ve yakın diğer ülkelerde yaşanan maceraların anlatıldığı Battal Gazi Destanı gibi kahramanlık destanlarındaki temel dini motifler ele alınacaktır. Destan kahramanına akrabaları, silah arkadaşları, rakipleri olan şah ve sultanlar, mitolojik kahramanlar, devler, periler olmak üzere kalabalık bir kadro eşlik eder. Bu destanların dönemlerinin ve içeriklerinin farklı olmasına rağmen onların öykü çizgisinde, kahramanların bazı karakteristik özelliklerinde, dilinde ve icra özelliklerinde genel ortak noktalar mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Destan, Dinî Kahramanlık Destanları, Kitab-ı Dede Korkut, Havname, Battal Gazi.

ON THE RELIGIOUS HEROIC EPICS

Abstract

In Azerbaijani literature, there are many religious heroic epics and stories such as "Havname", "Kitab-i Battal Gazi", "Shorty Mohammed Hanifa", "Meracname", "Heybername", "Cengiznameyi-Ali that explain the spread of Islamic religion, the Islamic glories and experiences, the bravery of the Muslim heroes, the struggles with the non-Muslim communities, the provisions of Islam and Islamic morality. In our study, the epics that took religious sources from the Holy Quran and hadiths were taken up. Despite the fact that the first version was formed before Islam, the Book of Dada Korkut Epic, with details of the Islamic religion, The main religious motifs in heroic epics such as the Havname Epic, the prowess of Ali and the Sahabes in the way of the spread of Islam, and the for acceptance by the large masses of Islamic religion, Battal Gazi Epic in which the adventures in Greek and other neighboring countries are explained. The epic hero is accompanied by a crowded staff including relatives, gun friends, chiefs and sultans with their competitors, mythological heroes, giants and perils. Although the episodes and contents of these epics are different, there are general commonalities in their story line, in some characteristic aspects of heroes, in their language and in their executive characteristics. The similarities of the religious elements of the epics with each other will also be studied. There are quite a lot of similarities between religious heroic legends and heroic legends produced up to Islam's admission, despite the basic religious motifs that are judges.

Keywords: Epic, Religious Heroic Epics, Kitab-ı Dede Korkut, Havname, Battal Gazi.

Giriş

Anadolu'da ve Kafkasya'da Yunan, Gürcü ve diğer Hristiyan halklarla arazi kavgaları yaşamış olan Oğuzlar, kopuz eşliğinde söyledikleri destanlarda mensubu oldukları İslam dinini ve kendi topraklarını koruduklarından sıkça bahsetmişlerdir. Fuat Köprülü, Oğuznâmelerden biri olan Kitab-i Dede Korkut'un, Oğuzların hem milli ve hem de dini kahramanlık destanı olduğunu vurgulamaktadır: *“Bu devir ürünleri, milli mahiyet almış dini kahramanların yahut İslâmi bir şekle girmiş milli kahramanların menkabelerinden dini edebe ait didaktik propaganda eserlerinden, biraz da tasavvufi şiirlerden mürekkeptir”* (Köprülü, 1991: 254). Bu eserlerin temel İslâmi kaynakları Kuran-ı Kerim, hadis ve kelâmdır. Oğuz Türklerinin ilk dini kahramanlık destanları olan Oğuznamelerin esas kısmının Müslüman Oğuzların kafirlerle çatışması çerçevesinde kurulduğunu söyleyen Efzeleddin Esger, bu eserlerde Oğuzların coğrafyasının kafirlerle sınırlar esasında belirlendiğini belirtmektedir: *“Oğuz-kafir çatışması esasında kurulan Oğuznamelerde Türkmen coğrafyasının 'kafirle' temas bölgelerinin çizgileri gösteriliyor. Bunun aksi olarak Oğuznameler Oğuz elinin Müslümanlarla temas bölgelerine neredeyse kayıtsızdır. İşin esası şu ki, tarihi hakikatin tam aksine Oğuzname Müslüman Oğuzla Müslüman Türkün, Müslüman Arabın, Müslüman Şirvanşah'ın veya Müslüman Moğolun çatışmasına dokunmuyor.”* (Esger, 2013: 139).

Edebiyatımızda İslam dininin yayılmasını, İslam büyüklerini ve Müslüman kahramanların yiğitliklerini, İslam'ın hükümlerini ve İslam ahlakını anlatan *“Havername”*, *“Kitab-i Battal Gazi”*, *“Kisseyi Muhammed Hanife”*, *“Meracname”*, *“Heybername”*, *“Cengiznameyi-Ali”* gibi dini kahramanlık destanları ve hikâyeleri vardır. Bu destanların el yazma nüshaları Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Muhammed Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü'nde de muhafaza edilmektedir. Prof. Dr. Cemşidov *“Azerbaycan Yazılı Destan Anıtlarının Tetkiki”* adlı monografisinde bu eserleri milli kökenli ve millileştirilmiş destanlar grubuna dâhil etmektedir. Cemşidov, *“Kitabi-Dede Korkut”*, *“Koroğlu”*, *“Geşem Han ve Gülistan Hanım”*, *“Hikayet-i Kerem”* gibi eserler milli destanlarımıza dâhil ediliyorsa, *“Seyfelmülk”*, *“Bahtiyarname”*, *“Kahramanname”*, *“Deliname”*, *“Havername”* gibi destanların da millileştirilmiş destan olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. *“Milli destanlar Türk milletinin tarihi kökleri, halkın milli yaşamı ve tarihi gelişimiyle ilgili olarak onun kendine has bakış açısını, bilincini ve psikolojisini yansıtıyor. Millileştirilmiş destanlar kökençe başka milletlere, Arap ve Fars edebiyatına ait mevzular olmuş, daha sonra söz sanatçılarınca Türkleştirilmiş ve millileştirilmiştir”* (Cemşidov, 2002: 154).

1. Kitab-ı Dede Korkut

Oğuznâmelerin en ünlüsü olan *Kitab-i Dede Korkut* Oğuznâmelerinde Müslüman Oğuzları ile Müslüman olmayanlar arasındaki ilişkilerden bahsedilirken destanda vuku bulan savaşların çoğunlukla kafirlerin suçu yüzünden başladığı gösterilmektedir.

Kitabi-Dede Korkut'un ilk versiyonunun İslam'dan önce oluşmasına rağmen, destan kaleme alınırken İslam dininin detayları eklenmiştir. İlk cümlesi Hz. Muhammed'in adıyla başlayan ve yine son cümlesi de onun adıyla biten *Kitabi-Dede Korkut* boylarında yüzeysel bir İslami bakış vardır (Abdulla, 1997:4). Destanda daha derin katmanlarda, Oğuzların İslamiyet öncesi inançları yer alır. Eser kaleme alınırken Oğuzlar daha yeni Müslüman olduklarından, İslami itikat derinde değildir.

Kitabi-Dede Korkut'ta askeri sorunlar genellikle Müslüman Oğuzlarla, Hristiyanlar ve Putperestler arasında vuku buluyor. Destanın kahramanları, İslam dininin önde gelenlerinin isimlerini yüce tutarak kafirlerin üzerine gidiyor, Kuran-ı Kerim'den ayetler okuyor, kelimeyi-şehadet getiriyor, namaz kılıyor, kiliseleri yıkarak yerine mescit inşa ediyorlar. Eserde Allah'ın Kadir, Cebbar, Ehad, Samed, Settar sıfatları daha çok kullanılıyor. Oğuzlar savaşta, Hz. Muhammed'i hatırlıyor ve salavat getiriyorlar. Destanın “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıgardıği Boyda” kafirlerin elinde esir olan Kazan Han, söylediği şiir parçasında esir alındığı ana kadar Müslüman komutanı gibi savaştığını, İslam'a ve Hz. Muhammed'e hizmet ettiğini söylüyor: “*Muhammed'in dini aşkına kılıç urdum*” (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 156). Anıtın “Gazlık Goca Oğlu Yegnek Boyu”nda Yegnek'in Tanrı'ya münacaatı Kuranı-Kerim'in “İhlas” suresinin çevirisi ve açıklamasını çağrıştırmaktadır:

Ucalardan ucasan,

Kimsə bilməz necəsən, əziz Tanrı!

Anadan toğmadın, atadan olmadın

Kimsə rızqın yemədin

Kimsəyə güc etmədin

Qamuyerdəhədsən, Allahusəmədsən (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 122).

(*Yücelerden yücesin/ Kimse bilmez nicesin/ Aziz Tanrı!/Sen anadan doğmadın/Sen babadan olmadın/ Kimsenin rızkını yemedin/ Kimseye güç etmedin/ Bütün yerlerde birsin/ Sen daim ve baki olan Allahsın*)

“İhlas” suresinin çevirisi şöyledir: “*De ki, “O Allah'tır, tektir. 2. Allah her ihtiyaçtan yücedir ve ebedidir. 3. Doğmamış ve doğulmamış. 4. Onun benzeri de kimse olmamış”*(Kuran-ı Kerim, 1993: 329). Görüldüğü gibi bu hikâyede “İhlas” suresinin tüm ayetlerinden yararlanılmıştır. Gan Bören'in Oğlu Bamsı Beyrek Hikâyesi'nde Beyrek Bayburt

kalesindeki esaretten kurtulduktan sonra oradaki arkadaşlarını kurtarmak için Oğuz Beyleriyle beraber Bayburt'a dönüyor. *“Kalın Oğuz begleri atlandılar. Bayburd hasarına çapar yettiler. Kafirler de bunları karşıladılar. Lakin Oğuz begleri arı sudan abdest aldılar. Ak alınların yere kodular. İki rekât namaz kıldılar. Adı görklü Muhammed`i yad getirdiler”*(Kitabi-Dede Korkut, 2004: 77). Bundan sonra Oğuz yiğitlerinin düşmanla savaşı ve Oğuzların kahramanlığından bahsediliyor. Görüyoruz ki, Beyrek'in arkadaşlarının onu kurtarmak için başladıkları bu askeri girişim Müslümanların kafirlere karşı kavgasına dönüşüyor: *“Şöklü Melik`i böğürdü beni Kazan beg attan yere saldı (düşürdü). Deli Domrul`u kılıçladı, yere saldı. Gara Arslan Meliki Garabudak yere saldı. Derelerde kafire kırgın girdi (savaştı). Yedi kafir begi kılıçtan geçti... Kafirin kelisasın (kilisesini) yıktılar, yerine mesçit yaptılar. Keşişlerin öldürdüler. Ban banlattılar. Aziz Tanrı adına kutbe okittular* (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 77). Hikâyelerin çoğunda Oğuzların savaşlardaki zaferi İslam`ın zaferi gibi sunulmuştur.

Eserin kahramanlarından Basat`ın, kelime-i şehadet getirmesiyle bir mucize olur, Tepegöz`ün onu öldürmek için çaldığı hazinenin duvarları yıkılır ve o kurtulur: *“Basat`ın diline bu geldi kim, “La İlahe İllallah, Muhammeden Resulullah” – dedi. Dedi heman dem günbez yarıldı, yedi yerden gapu açıldı. Birinden taşlar geldi”*(Kitabi-Dede Korkut, 2004:131).

Destanın mukaddime kısmında Dede Korkut iyi huylu kadınları Muhammed Peygamber`in (s.a.v.) karısı ve kızına benzeterek bu hanımları Oğuz kadınlarına örnek göstermektedir. *“Ozan evin dayağı odur ki, yattan-yabandan eve bir konak (misafir) gelse er adam evde olmasa, ol anı yedirer-içirer, ağırlar-azizler, gönderir. Ol Ayişe, Fatma soyıdır, hanım. Anun bebekleri yetsün. Ocağına buncalayın övret(avret) gelsün”* (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 22).

Kitabi-i Dede Korkut destanının bugüne ulaşan versiyonu muhteşem bir kahramanlık destanı olmakla beraber, aynı zamanda dini bir kahramanlık destanıdır. Eserin Dede Korkut`un Muhammed Peygamber (s.a.v.) zamanına yakın bir zamanda yaşadığını açıklayan cümleyle başlaması tesadüfi değildir.

2. Havernâme

Havernâme destanında Hz. Muhammed (S.a.v) döneminde İslam dininin yayılması uğruna yapılan çatışmalar anlatılmıştır. Destan, ilmin ve kahramanlığın simgesi olarak bilinen İslam dininin sadık öncüsü, yüksek insani özelliklere, iyi ahlaka, yüksek düşünceye, hayret verici güce sahip Hz. Ali`ye ve onun silah arkadaşlarına ithaf edilmiştir. Eserde Hz. Ali`nin ve sahabelerinin İslam`ın yayılması yolunda Ateşperestlere, Putperestlere, mitolojik

kahramanlara, devlere ve perilere karşı sergiledikleri yiğitlikler, efsanevi kahramanlıklar tasvir edilmektedir. Destanın ilk kez 13. -14. yüzyıllarda kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Havername'nin Türkçe ve Farsça elyazmaları mevcuttur. Necati Demir ve Mehmed Dursun Erdemin düzenledikleri *Hazret Ali Cenklere* adlı Türkiye nüshası ile Azerbaycan Milli İlimler Akademisi El Yazmalar Enstitüsü'nde bulunan Havername arasında yaptığımız kıyaslamalar sonucunda her iki nüshanın büyük benzerlik taşıdığı görülmektedir. Azerbaycan sahasına has bazı kelimelerin varlığı, *Havername* destanının Azerbaycan'da yahut yakın bir arazide kaleme alındığını düşündürmektedir. Destanın Farsça versiyonunun Bombay, Tahran, Tebriz ve Lahur'da basılmış nüshaları vardır. Hatta Almanya'da da bu nüshalar mevcuttur. Yakın zamanlarda Elyazmalar Enstitüsü'ne, Almanya'da "*Havername-i Türki*" adlı Türkçe elyazması nüshasının özel bir evde mevcut olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Elyazmalar Enstitüsü'nde *Havername* destanının B-1591, B-6117, S-22 şifresi altında üç el yazması ve iki eski basım nüshası muhafaza edilmektedir. Destan, maceralar bakımından oldukça zengindir. Eserin kahramanları içinde tarihi şahsiyetlerle beraber efsanevi kahramanlar da tasvir edilmiştir.

Birkaç gün boyunca Sad Vakkas'ı sahabeler arasında göremeyen Hz. Muhammed (S.a.v.) bu durumdan rahatsızlığını belirtir. Sahabeleri Sad Vakkas'ın kızı Dilefruzla, Kum kabilesine gittiğini söylerler. Yolda Sad Vakkas ve kızı Dilefruz haydut-haramiler tarafından alıkonurlar. Aynı zamanda Hz. Ali'nin hizmetçisi Kanber de haydutlarca alıkonulur. Bunun yanı sıra Hz. Ali'nin oğlu Ebül-Möhsün av zamanı yolunu kaybeder ve birkaç gün eve dönemez. Bu durumdan rahatsız olan Hz. Muhammed (S.a.v), Hz. Ali'yi onların peşinden gönderir.

Hazreti Ali, Sad Vakkas, kızı Dilefruz, hizmetçisi Kanber ve oğlu Ebül-Möhsün'ü aramak için büyük bir şehre gelir. Bu şehrin ve hükümdarının adı da Haveran'dır. Hz. Ali, Haveran Şah'ı ve kardeşi putperest Zinhar-Haveri mağlup ederek onların Müslüman olmasını sağlar. Hz. Ali, farklı ifritlere, perilere rastlamıştır, "Kubeyi-Mignatis" adlı sihirli ulaşılmaz yüksekliklere çıkmıştır. Sihirli polat sandığı açmış, ifrit devi Zülfikar kılıcıyla öldürmüştür. "Bülluri-azam" dağına çıkarak burada devlerle, periler şahı Şeddat ile savaşmış, onu kılıcıyla iki parçaya ayırmıştır. Hz. Ali, altın balığa binerek denizi geçmiş ve devlerin elinden mücevher sandığını almıştır. Mitolojik sahnelerin sanatsal zenginliği, okuyucuda ilgi uyandırmaktadır. Hz. Muhammed'in (S.a.v.) talimatı üzerine mermer sandıktan emaneti; sıra dışı kurşağı alarak Zinhar-Havere vermiştir. Onun deniz kenarında bekçi tayin ettiği Sad Vakkas'ı ve İslam leşkerini, Şahensah'ın oğlunu ve askerleri esir alarak götürmüşlerdir. Hz. Ali, Kanberle ve Hoca Ömer'in kılavuzluğuyla Turan Şahı'nın üzerine gitmiştir. Turan Şahı'nın

sarayı deniz kıyısındadır. Hz. Ali, Hoca Ömer ve Kanber elçi simasında şahlığa dâhil olmuş ve onlarla savaşmışlardır. Bu savaştan sonra Turan Şahı nüfusuyla mağlup olarak İslam dinini kabul etmiştir. Bundan sonra Hz. Ali, silah arkadaşlarıyla beraber elde ettikleri ganimetleri alarak Hz. Muhammed'in (S.a.v.) huzuruna gitmişlerdir. Onların yolunu sabırsızlıkla bekleyen Hz. Muhammed (S.a.v.) Hz. Ali, Sad Vakkas, Malik Ejder, Ebül-Möhsün ve Hoca Ömer'in selamete geri dönmelerine sevinmiş ve gazavatlarını takdir etmiştir.

Eser Hz. Muhammed'den (S.a.v.) sonra İslam'ın en önemli şahsiyeti olan Hazreti Ali'ye Müslümanların derin sevgi ve saygısının göstergesidir. Halk onun cömertliğine, inanılmaz gücüne, yiğitliklerine, hümanistliğine destanlar söylemiş, bu destanlar sözlü şekilde dillerde gezmiş, ev toplantılarında, merasimlerinde söylenmiş, yayılmış ve keza kaleme alınmıştır. *Havname* destanı Hz. Ali'ye ithaf edilmiştir. Fakat onunla beraber eserde otuz beşe yakın şahsın adı geçmektedir. Bu kişiler, Hz. Ali'nin akrabaları, yakın arkadaşları ve silah arkadaşları, keza rakipleri olan şah ve sultanlar, mitolojik kahramanlar, devler, perilerdir. Destanın ana kahramanları Hz. Muhammed (S.a.v) , Hazreti Ali, oğulları – İmam Hasan, İmam Hüseyin, Ebül-Möhsün, Hazreti Fatıma, Hazreti Ömer, Sad Vakkas, Malik Ejder, Şah Haveran, Zinhar-Haver'dir.

Destanın ana öykü çizgisini oluşturan Hz. Ali sahabeleri ile beraber efsanevi kahramanlarla, devlerle, cadılarla, perilerle, yılanlarla karşılaşmış, devlerle göğüs göğüse savaşmıştır. Eserde devler kâfir gibi tasvir edilmiştir. Devlerin bazıları gönüllü olarak İslâmı kabul etmiş, bazılarıysa kendi amacı uğruna Müslümanlarla savaşmıştır. Periler destanda hem olumlu hem de olumsuz tasvirlerle yer almaktadırlar. Bazı periler, Hazreti Ali'ye yardım etmiş, bazıları ise ona düşmanlık yapmıştır. Hazreti Ali'nin destani siması onun düşmanı "serasime" getiren, aklını başından alan bağirtısı, inanılmaz güce sahip sihirli kılıcı, iki efsanevi atıyla tamamlanıyor ki, bu özellikler Köroğlu'nu da hatırlatmaktadır. Onun Düldül ve Ügab adlı atları, Köroğlu'nun Kırat ve Dürat'ı, Zülfükar'ı ise Misri kılıcıyla kıyaslanabilir. Hazreti Ali'nin yürekleri durduran bağirtısı Köroğlu'nun yeri göğü sarsan bağirtısını hatırlatmaktadır. Hazreti Ali kendi arkadaşlarına, Malik Ejder'e, Sad Vakkas'a, Hoca Ömer'e, Ebül-Möhsün'e son anda yetişip onları düşmanın elinden alarak ölümden nasıl kurtarıyorsa, Köroğlu da aynıyla tehlikede olan delilerine bir an içinde yetişip ve onları kurtarmaktadır.

Hz. Ali'ye tarihte verilen Şah-i Merdan, Şir-i Huda, Şir-i Yezdan, Heyder-i Kerrar gibi lakablara destanda da sık rastlanmaktadır. Sad Vakkas, Malik Ejder, Ebül-Möhsün de destanın esas kahramanlarıdır. İslam tarihinde önemli iz bırakmış bu gerçek tarihi şahsiyetler destanda işlenmişlerdir. *Havname*'deki düşman karakterleri Ateşperestler, Putperestler, Hristiyanlar ve mitolojik kahramanlardır ki, onların da başında duran eyalet padişahları

Haveran, Zinhar-Haver, Ak Padişah, Turan Şah ve Şeddat peri, Tarik dev, Maşay dev ve diğerleridir. Hazreti Ali'ye ve onun silah arkadaşlarına karşı savaş ve saldırıları da Haveran ve onun kardeşi Şahenşah, amcası Enga gibi düşman karakterler organize etmektedir.

3. Battal Gazi

Diğer dini kahramanlık destanımız Kitabi-Seyid Battal Gazidir. Nüshaları dünyaya yayılan Battal Gazi destanının bir elyazması, iki taşbaskı nüshası Azerbaycan'da Milli İlimler Akademisi'nde mevcuttur. Kitabi-Battal Gazi destanında İslam dininin yaygınlaşması uğruna Battal'ın Rum illerindeki ve yakın diğer ülkelerdeki maceraları anlatılmaktadır. Genel olarak, Battal Gazi destanında, Emeviler'in Bizans'a olan akınlarının ve Emevi ordusuna mensup Battal isimli kahramanın yer alıyor olması, destanın Türk destanı olma vasfını gölgelemez. Bunun rahatça anlaşılabilir basit bir açıklaması vardır; Türkler İslam dinini tüm varlığıyla, İslam coğrafyası tarihiyle beraber benimsemişlerdir ve sahip oldukları eski ve zengin kültürleri üzerinde yeni İslami kültür inşa etmişlerdir. Böylelikle Er Tonga, Oğuz Hakan, Erkenekon, Doguz, Oğuz, Satuk Buğra Han, Kitabi-Dede Korkut, Manas gibi ünlü ortak Türk destanlarının etkisi ile Battal Gazi dini kahramanlık destanımız oluşmuştur. Azerbaycan'da Kitabi-Battal Gazi'nin dört nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan üçü İstanbul'da taşbaskı yöntemiyle yayınlanmış nüshalardır. Baskı nüshalarının ilk sayfalarında "Uşbu mənəqibi-qəzavəti-Seyid Batal Qazi" (Uşbu menakibi-gezaveti-Seyid Batal Gazi) yazılmıştır. Bu nüshanın başında yer alan "Hər sözün əvvəli bismillədir, Məxluqun xalığı Allahdır" (Her kelimenin evveli bismillədir, Mahlukun haliki Allah'tır) nazımla yazılmış on beyitlik giriş vardır. Bu İslam irfanında önemli bir gelenektir. Diğer mısırada ise Battal Gazi'nin isminin alemde bir nur olarak yaratıldığı ifade edilmektedir. "Ki bir nur oldu bu alemde peyda, Ki yani Seyyid Battal Gazi." Nur Allah'ın zühurunu ifade eden bir isimdir. Battal Gazi'nin burada nur olarak adlandırılması da onun Allah'a bağlılığı ile açıklanır. Sonda ise 1287 (1870) tarihi not edilmiştir. Baskı nüshalarının üçü de aynı şekilde tamamlanmaktadır. Diğer destanların sonunda olduğu gibi *Kitabi-Battal Gazi* destanı da katiplerin yazdığı geleneksel bitiriş vardır: "Bunu yazdım yadigar olmaq üçün, Oxuyanlar bir dua qılmaq üçün. Həm bu qissə burda oldu tamam, Mustafanın ruhuna yüz bin salam!" (Bunu yazdım hatıra kalması için, okuyanların bir dua kılması için. Hem bu kıssa burda oldu tamam, Mustafa'nın ruhuna yüz bin selam!).

Destanda İstanbul, Bağdat, Şam (Demeşk), Hindistan, Çin, Irak, Rum, Mısır, Yemen, Türkistan, Gürcistan, Bulgaristan gibi ülkelerin isimleri geçmektedir. Fakat olaylar esasen Malatya'da vuku bulur ve Battal sıkça kutsal İslam topraklarına Mekke ve Medine'ye gider.

Destanın kahramanı Cafer (Battal) Hz. Ali'nin soyundan olup, İmam Hüseyin'in evlatlarındandır. O, Hüseyin Gazi adlı ünlü bir komutanın ailesinde dünyaya gelmiştir. Babası, Rum sezarıyla tek başına savaşırken şehit olmuştur. Oğlu Cafer Dede Korkut kahramanlarına mahsus sıradışı güce ve efsanevi bir kuvvete sahiptir. On yaşındayken dört kitabı bitirmiştir. Silah eğitiminde çok başarılıdır. Gösterdiği yiğitliklere ve hünere göre taraftarları onu babasının yerine komutan tayin etmek isterler, fakat Cafer babasının kanını almayınca buna razı gelmez. Annesinin hayır duasını aldıktan sonra atını tek başına savaş meydanına sürer ve zaferle Malatya'ya döner. Zaferden sonra o, "Battal" lakabını kazanıyor ve ömrünün sonuna kadar bu lakabı şerefle taşıyor. Destan kahramanı, genç iken İslami bilimleri öğrenmiş, büyük bir bilim adamı, güzel sesli hatip olarak ünlenmiştir. Onun sıradışı atı, herkesin kullanamayacağı kılıcı Allah tarafından ona armağan edilmiştir. Esir alınsa bile kurtulmayı başarır. Battal gerektiğinde hekim, çoban, rahip de olabilmektedir. Hz. Muhammed'i (S.a.v.) rüyasında görür ve ondan tavsiyeler alır, Hz. Ali ona sihirli elma gönderir, Battal elmayı yedikten sonra 72 dilde konuşabilmektedir. O, Hz. Hızır'la beraber hareket eder, perilerle arkadaşlık eder, ejderlere ve cadılara karşı savaşır. Vahşi hayvanlar ona hizmet etmektedir. Sıkça Kaf Dağı'na çıkan Battal, bir göz kırpmında Hindistan'a gidebilmektedir. Sezar onu cehennem kuyusuna düşürse de, oradan sağ çıkmakta; Ügba ona zehir verse bile ölmemektedir. Teryun onu ateşe atar fakat Battal yanmaz, kutsal kişilikler tarafından korunur. Allah'ın kudreti, Peygamber'in mucizesi ve diğer kuvvetlerin yardımıyla sağ kalır. İslamiyyet'ten önceki destanların kahramanlarından farklı olarak, Battal Gazi şarap içmez, mal, devlet, altın, ganimet ve kadın düşkünü değildir. Mütevazı hayat tarzı ile dikkat çeker. Battal kendi hayat yolunu şöyle tasvir eder: "*Gah quruda, gah deryada nə kim etdim, nəfsim üçün etmədim*" (Gah karada, gah deryada ne kim ettim, nefsim için etmedim) (Rehimova, 2009: 193a, 253). Battal'ın dünyayı terkececeği zaman şöyle vasiyet eder: "*İndi siz dəxi din yolunda möhkəm olun. Qəzavəti tərək etməyin. Allah rızasını tələb edin. Nəfsünüzə tabe olmayun. İgidliyə dünyaya məğrur olmayun. Nəki, işlər edərsüz, Allah rızası üçün edün...Hər il Məkkəyə, Mədinəyə ərməğanlər göndərin. Zəiflərə, öksüzlərə kömək olun, hər işdə təvvəkül edün*" (Şimdi siz dahi din yolunda sağlam olunuz. Gazavatı terketmeyiniz. Allah rızasını talep ediniz. Nefsinize tabi olmayınız. Yiğitliğe, dünyaya mağrur olmayınız. Ne ki, işler yaparsınız, Allah rızası için yapınız... Her yıl Mekke'ye, Medine'ye armağanlar gönderiniz. Zayıflara, öksüzlere yardım ediniz, her işte tevekkül ediniz.) (Rehimova, 2009: 195a, 255). Battal Gazi'de vuku bulan olaylardan anlaşıldığı üzere eserin yazarı Havername destanını da okumuştur. Eğer Havername destanında Cebrail, Hz. Muhammed'e (S.a.v.) Hazreti Ali'nin Haverzemin topraklarına İslamı yaymak amacıyla gittiğini ve bu yolda ona

Malik Ejder'in kılavuzluk yapacağı haberini getiriyorsa, Battal Gazi' de Hazreti Ali'nin evladı Hüseyin Gazi'nin oğlu Cafer tarafından Rum eyaletinin İslamlaşacağını ve ona Abdulvehhab adlı sahabenin kılavuzluk yapacağını Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e (S.a.v) haber vermiştir. İki eser arasında motif, fikir, öykü, olayların özelliği; karakterler ve mitolojik kahramanlar arasındaki benzerlik, metinlerin üslup ve şekil benzerliği ilgi çekmektedir. Battal Gazi, Hz. Ali'nin kimliğini devam ettirmesinin yanı sıra onun fikirlerinin de devamcısıdır. Hazreti Ali ile Battal Gazi arasında hem karakter hem de dış görünüş bakımından genel ortak özellikler görülmektedir. Orduya komutanlık eden Hz. Ali çok güzel görüntüye, efsanevi güce, eşsiz kuvvete sahiptir. O, kendisine Allah tarafından armağan edilmiş, sadece birkaç kişinin kaldırabileceği sıra dışı Zülfikar adlı kılıcı ve konuşabilen atları Düldül ve Ügab'ı ile dikkat çeker. Hz. Ali'nin atı Düldül, ağzına Zülfikar'ı alarak savaş meydanına atılır ve düşmana karşı savaşır. Hz. Ali o kadar güçlüdür, büyük bir orduyu tek başına yenebilir. *"Bu tərəfdə Xavəran bu dəfə əmr eylədi, on bin kafiri bir yerdən Şahi-Mərdan üzərinə həmlə qıldılar"* (Bu tarafta Haveran bu kez emretti, on bin kafiri bir yerden Şahi-Merdan üzerine hamle kıldılar) (Rehimova, 2017: 17a,29). Gerektiğinde Hz. Ali kendine özgü bir hile de kullanır, cismini değiştirir ve herkesi bazirgan olduğuna inandırır.

Hz. Ali elde ettiği ganimetlerden kendisi için hiçbir şey almaz, tüm ganimetleri halka ve savaşçılara dağıtır. *"Xəzinədən çıxardığı malı və yadigarları Həzrəti Rəsulun nəzərinə gətirdilər. Pəs, Həzrəti-Rəsulullah səlləllahü-aleyhi-vəsəlləm dəxi cümlə qazilərə halu-halincə, miqdarlı-miqdarınca mali-xəzinə verdi"* (Hazineden çıkardığı malı ve ganimetleri Hazreti Resul'un nazarına getirdiler. Peş, Hazreti-Resulullah Sallallahü-aleyhi-vesellem dahi cümle gazilere halince, miktarınca hazine verdi) (Rehimova, 2017: 135a,235).

Havername destanında sıraladığımız örnekler olduğu gibi Battal Gazi'de de tekrarlanıyor. *"Cümləsi müsəlman oldular. Cümləsinə Seyid Battal xətlər verdi, atlar və donlar bağışladı. Battal bir pənciyek çıxarub xəlifəyə göndərdilər. Məbadə, bir həbbə qəbul eyləmədi"* (Cümlesi müslüman oldular. Cümlesine Seyid Battal armağanlar verdi, atlar ve elbiseler armağan etti. Battal bir pencik çıkarıp halifeye gönderdiler. Mebadə, bir habbe kabul eylemedi) (Rehimova, 2009: 22, 60).

Kahramanlık destanlarında, keza *Kitabi-Dede Korkut*'ta Hazreti Ali'nin ismi hayırsever bir karakter gibi Hızır Peygamberle bir anılmaktadır.

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Muhammed Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü'nde *Battal Gazi Destanının* elyazması ve eski basım nüshaları mevcut olduğu gibi, Dresden, Berlin, Paris, Londra, Upsala, İstanbul, San Peterburg, hatta Los-Angeles ve bir sıra başka şehirlerin kütüphanelerinde de eserin nüshaları mevcuttur. *Kitabi-Dede Korkut*'ta

olduğu gibi, Cafer de “Battal” (yiğit, kahraman, cesur) lakabını şerefli emellerine göre almıştır. Battal fetheden, cihat eden, dini akidesi yolunda savaşan kahramandır. Onun her bir seferi bir hikâye gibi destanın öykü çizgisine eklenmiştir. Olaylar Anadolu, Malatya, Bağdat, Mekke, Medine şehirlerinde vuku bulmaktadır. Destandaki olayların halk masallarımızla, efsanelerimizle yakınlığı ilgi çekicidir. *Kitabi-Dede Korkut* ile *Battal Gazi Destanı* arasında da bir takım benzer özellikler mevcuttur. Her iki eserde mağlup olan kafirler İslam dininin üstünlüğünü görerek Müslüman olmaktadır.

Kitabi-Dede Korkut'ta “Rəsul əleyhissəlam yaxın bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun o kişi tamam bilicisiydi, nə dersə olurdu, qaibdən dürlü xəbər söylərdi. Haqq Təala onun kölnünə ilham edərdi” denirken (Resul aleyhisselam yakın bayat boyundan Korkut Ata derler bir er koptu. Oğuzun o kişi tamam bilicisiydi, ne derse olurdu, gaipten turlu haber söylərdi. Hakk Taala onun gönlünə ilham edərdir) (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 11) *Kitabi-Battal Gazi'de: “Ey bənim, ümmətlərim! Sizə məlum olə kim Haq-Təala buyurubdur hicrət tarixindən iki yüz ildən sonra Malatya şəhərindən bir oğlan qopə, sənün nəslündən olə, adı Cəfər olə, tamam Rumi açə xaliqi küfr xələlətdən qurtara. Kilsələrin yıkub, yerinə məscidi-mədrəsələr yapa”* denmektedir. (Ey benim, ümmetlerim! Size malum ola kim Hak-Taala buyurmuşdur hicret tarihinden iki yüz yıldan sonra Malatya şehrinden bir oğlan kopa, senin neslinden ola, adı Cafer ola, tamam Rum'u açə halkı küfür halaletinden kurtara. Kiliselerin yıkıp, yerine mesçiti-medreseler yapa) (Rehimova, 2009: 14a, 51).

Korkut Ata Resul Aleyhisselam zamanına yakın bayat boyundan kopmuşsa, Battal Gazi Resul Aleyhisselam dünyadan göçtükten sonra Malatya`da pehlivan gibi zuhur etmiştir. Babalarının intikamının alınması ile ilgili her iki destanın kahramanlarının hareketlerinde benzerlik vardır. Dirse Han oğlu Boğaç savaşarak babasını kurtarıyor, “Gazlık Oğlu Yegenek Boyu”nda Yegenek babasını kurtarmak için düşmanla savaşmağa gidiyor ve zafer kazanıyor (Kitabi-Dede Korkut, 2004: 16-17) *Kitabi-Battal Gazi'de de bu olay tekrarlanıyor. Battal küçükken babası şehit ediliyor. Battal büyüdükten sonra babasının intikamını alıyor. “Ey kafir, sən mənim atamın qanlusunu degil misən? Mən Hüseyin qazinin oğluyam, adım Cəfərdir. Atamın qanını səndən istəyüb gəldim tez müsəlman ol, didi. - Vardım, atamın qanlusunu öldürdüm və başları nişanə gətürdüm”* (Ey kafir, sen benim babamın kanlısı değil misin? Ben Hüseyin Gazi'nin oğluyum, adım Caferdir. Babamın kanını senden isteyip geldim tez müslüman ol, dedi. – Vardım babamın kanlısını öldürdüm ve başlarını nişane getirdim (Rehimova, 2009: 9a, 45).

Destanların her ikisinde kahramanların düşmanla savaşı, kendisinin ve dinin zaferi konularında da büyük benzerlik vardır. “Yigit, aman! Sizin dinə nə dirlər? Dininə girdüm”,

“*Barmaq götürüb şahadət gətirüb, müsəlman oldu*” (Yiğit, aman! Sizin dine ne derler? Dinine girdim, parmak götürüp, şahadet getirip müslüman oldu) (Kitabi-Dede Korkut, 2004:14, 122) .

Kitabi-Battal Gazi`de de Battal, düşman İslam dinini kabul ederse onunla dost olur yahut onu salıverir, aksi taksirde ise aman vermez. “Cəfər Rabiyə gəl müsəlman ol didi, Allah-Təalə hidayət verib müsəlman oldu” (Cafer Rabi`ye gel müslüman ol dedi, Allah-Taala hidayet verip müslüman oldu) (Rehimova, 2009: 13a, 50). “Baqisi Cəfər önünə gəlüb,başın yerə qoydular. Ol vilayət cümləsi müsəlman oldılar” (Bakisi Cafer önüne gelip başın yere koydular. Ol vilayət cümləsi Müslüman oldular.) (Rehimova, 2009: 190, 248).

“Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz çıkardığı boyda” Kazan “*Kəlisanı yıqub, yerinə məscid yaptım*” (Kiliseni yıkıp yerine mescit yaptım) (Kitabi-Dede Korkut, 2004:161) derken; Battal Gazi`de “*Cəfər didi: ”Ey kafir, sen ne dirsən? Bən istərüm təmam Rumi müsəlman idəm. Qeysəri öldürəm kəlisalarını yıqub, yerinə məscidlər yapam*” (Cafer dedi: Ey kafir, sen ne dersin? Ben isterim ki tüm Rum topraklarını müslüman edeyim. Sezarı öldüreyim, kiliselerini yıkıp, yerine mescitler yapayım.) (Rehimova, 2009: 12a, 48)

Sonuç

Dini kahramanlık destanlarımız incelendiğinde, bu destanların her biri farklı eserler olmasına rağmen onların öykü çizgisinde, kahramanların bazı karakteristik özelliklerinde, dilinde, sanatçılık özelliklerinde genel ortak noktalar mevcuttur. Dini kahramanlık destanları ile İslâmiyetin kabulüne kadar üretilmiş kahramanlık destanları arasında da oldukça fazla benzerlik mevcuttur. Sözlü edebiyat ürünü olan bu eserler, tarihi şahsiyetlere efsanevi, sıra dışı bir güç vermiştir. Türk halklarının tarihi kahramanlıklarının büyük bir devri Orta Asya`da oluşmuş, “*Yaradılış*”tan başlayarak, “*Alp-er Tunga*”, “*Şu*”, “*Hun-Oğuz*”, “*Göktürk*” ve “*Uygur*” destanlarına yansıtılmıştır. “*Alp-er Tunga*” destanı milattan önce VII. yüzyılda büyük Türk-Turan hakimiyetinden ve onun hükümdarı Alp-er Tunga`nın hayatından, kahramanlıklarından bahsetmektedir. O, İran-Turan savaşlarında Türk ordusunun kumandanı olmuştur. Alp-er Tunga karakteri Mahmud Kaşgari`nin “*Divani-luğat-it-türk*” eserinde, İran şairi Firdevsi`nin “*Şahname*”sinde Efrasiyab adlı Türk şövalyesinin simasında gözükmektedir. “*Alp-er Tunga*”dan beslenmiş fakat daha geniş kapsama ve mazmuna sahip olan “*Oğuz-Hakan*” destanı büyük Türk imparatoru Oğuz-Hakan`ın hayatını ve kahramanlığını yansıtan tarihi eserdir. Destanda Oğuz`un yiğitlikleri, savaş mühimmatları, düşmanla tek başına savaşması, yavuz atları, ömrünü avlarda geçirmesi, kurtlarla savaşması, atına olan derin sevgisi gibi özelliklere “*Kitabi-Dede Korkut*”, “*Köroğlu*”, “*Maday Kara*”,

“Çorabatır”, “Kitabi-Seyid Battal Gazi”, “Danışmendname”, “Havername”, “Saltıkname” gibi dini tarihsel kahramanlık destanlarında da rastlanmaktadır. Destanlarda bu tür benzer ve farklı özelliklerin varlığı kıyaslama için zemin oluşturmakta ve İslami destanların daha eski Türk destanlarına dayandığını açıklamaktadır.

Kaynakça

- Abalı, İ. (2016) Canış Bayış'ın Sonsuz Yolculuğu. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5:1
- Abdulla, B. (1997). Kitabi-Dede Korkut ve İslam Dini, Bakü: Ozan
- Banarlı, N. S. (2001). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Bars, M.E. (2015) Battal Gazi Destanında Dinî Unsurlar Üzerine Bir Değerlendirme. Tarih Okulu Dergisi. Yıl 8, Sayı XXI, 73-106
- Dede Korkut Kitabı (2004). Ansiklopedik Lugat. Önder Neşriyatı, Bakü
- Esger, E. (2013). Oğuzname Yaratıcılığı. Bilim ve Tahsil, Bakü
- Cemşidov, Ş. (2002). Azerbaycan Yazılı Destan Anıtlarının Tetkiki. Nurlan, Bakü
- Rehimova, A. (2009). Kitab-ı Battal Gazi. Nurlan, Bakü
- Rehimova, A. (2017). Havername. Bilim ve Tahsil, Bakü
- Köprülü, F. (1991). Türk Edebiyatında Mutasavvıflar. Ankara
- Köroğlu, H. (1999). Oğuz Kahramanlık Eposu. Yurt, Bakü
- Kitabi-Dede Korkut (2004). Önder Neşriyyatı, Bakü
- Kumartaşlıoğlu, S. (2014). Kur'an Kıssalarının Dinî Edebiyata Tesirine Bir Örnek: Dâstân-ı Hazret-i İbrahim. TÜBAR, XXXVI, 249-277
- Kuran-ı Kerim. Azerbaycan Türkçesinde Açıklama (1993). çev. N. Kasımoğlu. Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü